

Надприродне споконвіку було невід'ємною частиною життя наших предків. У змінах пір року, зливах та посухах, щасливих випадках і поразках вбачався вплив чарів, неземних сил... Народження, дорослішання, шлюб, смерть — усі етапи життя пращурів супроводжувалися магiчними обрядами, віруваннями, забобонами. Ця книжка розповість, ким насправді були волхви, знахарі, мольфари та відьми, які предмети наділялися чарівними властивостями і як звичайні речі перетворювалися на магiчні артефакти, у чому полягала магiчна сила імені, які замовляння могли вилікувати будь-яку хворобу, чому присвячувалися ритуали та обряди, де наші предки шукали чарівні рослини тощо. Дізнайтеся всі таємниці старовинної магiї українського народу!

www.bookclub.ua

ISBN 978-617-12-4732-1

9 786171 247321

СТАРОВИННА МАГІЯ УКРАЇНЦІВ

СТАРОВИННА МАГІЯ УКРАЇНЦІВ

СТАРОВИННА
МАГІЯ
УКРАЇНЦІВ

ХАРКІВ КЛУБ
2018 СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЛЯ

УДК 39
С14

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Дизайнер обкладинки *Анастасія Кустова*

Популярне видання

САДОВНИЧА Вікторія
Старовинна магія українців

Керівник проекту *С. І. Мозгова*
Відповідальний за випуск *А. В. Альошичева*
Редактор *Н. В. Бордукова*
Художній редактор *Ю. О. Дзекунова*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *О. М. Журенко*

Підписано до друку 20.02.2018.
Формат 60х90/16. Друк офсетний.
Гарнітура «Adonis». Ум. друк. арк. 16.
Наклад 6000 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: cop@bookclub.ua

Віддруковано у ПРАТ «Харківська книжкова фабрика «Глобус»»
61052, м. Харків, вул. Різдяна, 11.
Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011 р.
www.globus-book.com

ISBN 978-617-12-4732-1

- © Depositphotos.com / booblgum, Nazzu, Kalinovskiy, agusyonok, Mirchella, stevanovicigor, Mari1Photo, sdigital, Myroslava, vi-mart, Kobzev3179, ілюстрації, 2018
- © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2018
- © Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2018

Зміст

Вступ.....	4
Природа як джерело магії.....	10
Культ природних явищ	12
Магія місць (води, лісу, поля, будинку) та їхніх духів	16
Магія землеробства й духи родючості.....	31
Волхви, знахарі, мольфари, відьми, ворожбити — хто вони?	39
Предмети з магичними властивостями	71
Ляльки	71
Одяг.....	87
Побутові предмети	139
Магія слова	161
Магічна сила імені.....	163
Замовляння як магичний інструмент	172
Магічні ритуали свят.....	184
Календарні свята	185
Важливі життєві події.....	208
Народна медицина	220
Правила щодо збирання рослин.....	223
Магічні властивості рослин.....	228
Ритуальні лікувальні тексти й дії	248
Джерела	256

Вступ

У сучасному суспільстві, котре за більш ніж 40 тисяч років еволюціонування *homo sapiens* досягло досить високого рівня розвитку науки й технологій, хай як дивно, не зникло зацікавлення магією. Як і за сивої давнини, люди прагнуть чудес, дослухаються до тих, хто називає себе магами та володіє певними незрозумілими для загалу й непояснюваними з наукового погляду властивостями. То що ж таке магія? Чому вона з'явилася в житті людей і яким чином на них впливає?

Магію вважають за одну з найдавніших форм релігії; з останньою, крім природних, реальних, доступних розуму дій, її споріднює віра в існування таємничих надприродних впливів, що є якісно іншими. Наявність у магії основної ознаки релігії — віри в залежність людської долі від таємничих, надприродних впливів, сил — дає змогу вважати її формою релігії. Проте магія не є такою в повному сенсі слова. За словами Г. Гегеля, наприклад, магія (чаклунство) являє собою «найдавнішу релігію, найдикішу та найгрубішу її форму, першу форму, яку, власне кажучи, ще не можна назвати релігією».

Однак деякі дослідники відмовляються вважати магію за одну з форм релігії, оскільки в ній не тільки відсутня віра в існування надприродного світу і надприродних істот, не лише переважає роль практики, а й тому, що магичну силу називають атрибутом не когось чи чогось, а власне людини. Людина нарівні з природною силою має ще й надприродну. Якщо релігія бере за основу підкорення кожного певній зовнішній, чужій силі, що панує

над людиною та пов'язана з відчуттям страху й невпевненості, то магія характеризується наявністю в людини нехай неправдивого, але усвідомлення своєї всемогутності, нехай хибного, але відчуття впевненості у своїх діях. Людина певна, що, вдавшись до належного магічного обряду, вона зможе досягти геть усього, чого забажає, головне — знати, який саме обряд треба застосувати.

Так чи так, але всі погоджуються, що магія бере свій початок від часів, коли людство робило перші кроки. Сприйняття її безвідносно до інших первісних вірувань неможливе, бо вони щільно пов'язані одне з одним. Первісні люди вірили, що певний набір дій може спричинити зміни в навколишньому світі й кожен із членів племені міг практикувати такі дії: просити духів чи тварину-тотем про допомогу на полюванні, поклонятися предметам, які приносять удачу тощо. Дуже важливими в первісному суспільстві були групові дії, необхідні всьому племені та щонайперше пов'язані з обрядами переходу (пологи, ініціація, весілля, похорон) і полюванням.

З розвитком культури та виокремленням особливої ролі служителів культу (шаманів, жерців і чаклунів) магія поступово перетворилася із загальнодоступних практик на таку собі елітарну дисципліну, що, однак, не завадило збереженню величезної кількості простих народних магічних обрядів, котрі могла здійснити будь-яка людина. Стародавні маги мали особливі здібності й проводили ритуали, щоби вплинути на сили природи. Вважалося, що вони вміють спілкуватися з потойбічними силами та здатні лікувати хвороби, забезпечувати вдале полювання; маги також почали виготовляти амулети, талісмани.

Якщо говорити загалом, то магія давніх людей і магія як феномен — це набір певних дій, що спричиняють (або не спричиняють: залежить від того, чи вірить у них людина) зміни в навко-

лишньому світі. Мета, котрої бажано було досягнути, впливала на колір магії: біла передбачала, що маг скористається набутими знаннями задля поширення блага, добра, миру на землі, пізнаватиме себе, божественні таємниці, істину; чорна ж зводилася до того, що чаклун усі свої знання та навички жертвував власному Я. Дослідники твердять, що послідовники чорної магії в давнину стали чимось на кшталт зрадників, оскільки чільним принципом магії стародавніх часів було формування внутрішнього, духовного світу людини як ідеї її розвитку. Інакше кажучи, завдяки застосуванню магії свідомість і підсвідомість людини мусили гармонійно об'єднатися та постійно взаємодіяти.

На сьогодні існують різноманітні класифікації магічних дій, в основу яких покладено особливості магічної «техніки». Виокремлюють магію наслідувальну (імітативну), частини (парціальну), ініціальну тощо. Перша з них полягає в тому, що магічні обряди, які мають забезпечити бажаний результат, являють собою відтворення дій, реально потрібних для досягнення мети. Так, наприклад, мисливці перед справжнім полюванням колють списами зображення тварини, котру хотіли б уполовати. Взірцем такого типу магії може бути також допомога, що її шаман надає породіллі. Зображаючи жінку, котра народжує, він спочатку прив'язує до себе важкий камінь, а в процесі обряду позбувається його. Парціальна магія має за основу переконання, що речі, котрі раз перебували в контакті, зберігають свій зв'язок на відстані (така магія застосовує в обрядах кров, нігті, волосся тощо). Обряди ініціальної магії передбачають проведення тільки початку бажаної дії, а завершити її мусить уже магічна сила. Як приклад можна навести дії чаклуна, котрий, бажаючи уразити свого ворога, скеровує в його бік загострений патичок і шепоче прокльони, вважаю-

чи, що після цього недруга буде покарано чи на смерть, чи на тяжку хворобу.

Іншу класифікацію магії побудовано на принципі зв'язку магічних дій з тими чи тими сферами людського життя. Так, виокремлюють магію мисливську, рибальську, землеробську, скотарську, ковальську, любовну, лікарську, шкідливу тощо.

Стародавні українці також мали свої магічні традиції: примітивними магічними засобами послуговувалася значна частина дорослого населення.

Вважалося, що кожна людина має здатність зашкодити, наврочити, перебуваючи під впливом негативних емоцій. Український народ також щедро використовував засоби народної медицини.

Формування магії завжди поєднувалося з формуванням соціуму й залежало від нього: воно або було вільним, або його гальмувало переслідування з боку церкви. Так, приміром, християнська церква вкрай негативно ставиться до магії, посилаючись насамперед на цитати з Біблії, котра називає «бридким перед Господом» кожного, хто практикує будь-які магічні дії (Втор. 18:10).

Ставлення до магії в християнстві сформульовано в багатьох церковних канонах (24 Правило Анкирського собору, 36 Правило Лаодикійського собору, 65, 72, 83 Правила Василя Великого тощо), і хоч деякі релігієзнавці стверджують, що пережитки магічних обрядів зберігаються і в християнстві (наприклад, таїнства Святого Причастя, миропомазання, молитва та ін.), християнські богослови категорично заперечують зв'язок християнства й магії.

Утім, можемо говорити про цікавий культурологічний феномен на території сучасної України: після зміцнення християнства не тільки не відбулося витіснення давньої магії з життя людей, а й, навпаки, сталося взаємне проникнення магії

в релігію. Хоч роль волхвів, чаклунів і відьом значно послабшала, магія як явище не лише не втратила своїх ритуалів, а й набула деяких нових, щільно пов'язаних із християнством. Однак із часом та посиленням впливу церкви на суспільне життя певний тиск на магію виявився в забороні на деякі рукописи: гороскопи, пророцтва та описи окремих магічних ритуалів.

Будучи найпершою формою релігії, магія є й найбільш живучою. На відміну від інших, пізніших форм релігії, її не тільки збережено здавна та засвоєно сучасними людьми, вона знов і знов народжується в умовах, коли людина потрапляє під тиск випадковостей. Чимало тих, котрі не вірять ані в надприродний світ, ані в надприродних істот, щойно потрапляють у ситуацію, яка має якщо не абсолютний, то високий рівень невизначеності, часто стають бранцями ними самими створених магічних уявлень, ба навіть виконують дії, по суті, магічного стибу.

Так, наприклад, коли такі люди довго не можуть знайти щось у власній оселі, вони вдаються до обряду, що за інших умов здався б їм смішним, — прив'язують до однієї ніжки стола носовичок і мурмотять прохання знайти бажане. Та ці дії не є магією, то звичайнісінькі забобони. Різного гатунку забобони мають люди, що присвячують себе діяльності, успішний результат якої не може бути гарантований, бо залежить від чинників, котрі не підлягають людському контролю. Безліч забобонів є у мисливців, рибалок, моряків, шахтарів, що працюють у небезпечних штреках, льотчиків, солдатів, котрі беруть участь у бойових діях, у картярів, фінансових спекулянтів, постійних учасників лотереї, учнів та студентів, що складають іспит із предмета, щодо якого не впевнені, у закоханих тощо.

Нині магія в певному сенсі перестала бути табуваною частиною життя людства: відкрито говорять про застосуван-

ня певних практик, оголошення про надання магічних послуг можна побачити не тільки в Інтернеті, а й у газетах, на рекламних плакатах у метро. Популяризації магії сприяє навіть телебачення, пропонуючи глядачам програми відповідної тематики, учасниками яких виступають люди, що називають себе представниками різних магічних шкіл, напрямів і проводять «на камеру» різноманітні ритуали, воліючи довести, що їхні здібності є справжніми.

Про магію почали говорити навіть як про науку: велика кількість послідовників магічних шкіл твердить, що магом не народжуються, а стають, тривалий час ретельно вивчаючи досвід попередників.

Як і релігія, магія ґрунтується передовсім на ставленні до неї звичайної людини, на вірі в те, що дії мага таки мають реальний наслідок і що він особисто не зискує з того. З давніх-давен магія супроводжувала розвиток людства, і відтоді протягом усього її існування траплялися шахраї та шарлатани, котрі майстерно здійснювали різноманітні «чудеса» за певну плату.

Цікавість легковірних простаків тільки заохочувала їх до подібної практики, але чи були вони магами? Вірі в магічне також ніколи не сприяла офіційна наука, схильна заперечувати й навіть висміювати те, чого не можна побачити у вічко мікроскопа чи помацати. А втім, цікавість до магії не зникла, якісь пророцтва з часом підтвердилися, межа між магією та, наприклад, нетрадиційною медициною стала досить розпливчастою. З покоління в покоління передають певні знання, до яких ми подекуди ставимось скептично, але таки використовуємо їх на практиці ніби за звичкою, бо так колись чинили бабуся з дідусем.

Саме про такі знання ми поговоримо в цій книжці, саме до досвіду наших предків звернемося, щоб, можливо, краще пізнати самих себе.

Природа як джерело магії

Магія старожитніх часів пережила віки, трансформувалася, але й далі живе й впливає на сучасних людей, котрі подекуди вдаються до давніх ритуалів, навіть не тямлячи їхнього значення. Знання наших предків сьогодні є своєрідним місточком, що пов'язують нас, модерних, із часами, коли світ був сповнений магії і людина намагалася співіснувати з нею, не переступаючи її законів.

Життя стародавньої людини насамперед залежало від природи, тож найперші спроби магічного впливу стосувалися саме взаємодії з природними стихіями. Кожна людина в давні часи вірила: все, що певною мірою стосується природи, наділено душею. Таке уявлення про природу спричинило віру людей у напівдухів — напівістот, що населяють ліси, річки, поля, повітря. До них намагалися ставитися з повагою, не дратувати, а подекуди й задобрювати певними жертвами, аби й погода була гарна, і поле родило.

Вірування давніх українців не передбачали чіткого поділу світу на видимий, природний, та невидимий, надприродний, тож люди водночас поклонялися богам, намагаючись здобути їхню прихильність, і спілкувалися з чарівними істотами, що замешкували дерева і трави, джерела та річки, гори, степи, ліси й поля. Духи вітрів, буревіїв, дощів, снігопадів тощо могли як сприяти, так і шкодити, насилаючи лиха, хвороби, напасті внаслідок необдуманих людських дій і вчинків, порушення правічних законів. Щоб убезпечити себе, люди мали виконувати пев-

ні ритуали, про які й сьогодні чуємо від старших та, навіть не сильно вірячи, вважаємо за краще вдатися до них, аніж посміятись із забобонів.

Підґрунтям віри у наших предків було природопоклонство. Вони вірили, що природа жива, говорить, відчуває нарівні з людиною. Визнавали єдиного Бога-батька природи, володаря всіх багатств, шанували духів, які оживляли все на землі й могли бути як добрими, так і лихими, залежно від людських вчинків. У давні часи люди розмовляли з рослинами, вірили в магічну силу води і вогню. Відголоски таких магічних знань подекуди оприявнюються й сьогодні: майже кожен завзятий квіткар ловить себе на тому, що говорить до своїх рослин, умовляючи їх чи то зацвісти, чи то перестати хворіти, а подекуди й лякаючи, що коли якийсь із «вихованців» не змінить своєї поведінки, то може опинитися на смітнику. І найдивнішим є те, що часто-густо вередлива рослинка таки дослухається до свого господаря, тим паче що останні дослідження вчених-біологів довели: декотрі рослини здатні сприймати такі звуки, як дзюркотіння води чи дзижчання комах.

Культ природних явищ

Предки сучасних українців мали глибоке осмислене ставлення до навколишнього світу. Поклоняючись природним стихіям, шануючи все живе, вони були багатими духовно, а отже, захищеними, адже духовність і є найвищим захистом.

У найдавніші часи, коли людина ще не намагалася протиставити себе природі, наші пращури вшановували природні стихії, від яких залежало їхнє життя. Одним із головних у цьому сенсі був культ вогню. Українці вірили в небесне походження вогню, який Бог передав людям через громові стріли. Звідси й віра у святість домашнього вогнища.

До вогню кожен ставився з повагою, адже його вважали святим. З вогнем не дозволяли гратися, кидати в нього щось нечисте, лихословити, топтати ногами. Вважали, що вогонь може помститися. Тим віником, яким замітали хату, не вимітали з печі, адже це місце — для вогню. «Ми шануємо вогонь; він наш дорогий гість», — говорили в народі.

Домашній вогонь шанували як головного хранителя сім'ї й домівки. Ще за часів трипільської доби кожна родина молилася своєму овину — домашньому вогню, мала своє святилище і жертвник.

Шанування хатнього вогнища було проявом поваги до земного вогню, який вважали за частину небесного.

Вірили: якщо від вогнища йде блакитне полум'я, то можна «скидати» на нього всі хвороби, коли малинове — на цьому місці будували святиню, хату; якщо зелене — місцину слід оми-

нати. Вогонь із дубових дров використовували для лікування людей, із осикових — тварин.

Із давнім культом вогню були пов'язані різноманітні обряди та магічно-ритуальні дії. Так, витопивши піч, яка в уявленні давніх українців була серцем оселі, господиня ставила в неї горня з водою та кидала трішки дров — своєрідна офіра домашньому вогнищу. Значним чином виявлялася й ритуально-очисна функція вогню (обкурювання димом, символічне спалювання, переведення через вогонь, аби позбутися хвороби, відвернути злих духів тощо). Очисні вогні запалювали напередодні Великодня, Великого четверга, свята Івана Купала. Звичай проводити молоду і весь весільний поїзд через вогонь допомагав очистити всіх, хто приходить до іншого роду. Проводили через вогонь і обох молодят. Свахи наречених під час весільного обряду намагалися тримати весільні свічки вкупі, щоб утворився спільний вогник.

В українській обрядовості вогонь дуже часто поєднується з водою, бо це — найпотужніші природні стихії, найвагоміші елементи світотворення. Воду вважали за стихію, з якої постав світ. Річки — жили Землі, якими тече вода, як у людини кров. Висихання річок і зникнення вод сприймали як кару божу.

Великим гріхом було засмічувати воду чи плювати у неї. Вважали, що той, хто не дотримується цього, буде покараний головним болем. Воду пили з непокритою головою, а перед тим, як пити, хрестилися.

За часів язичництва був поширений культ богині води, їй приносили жертви, кидаючи коштовності у води річок та озер. Чимало людей і зараз дотримується цього звичаю, кидаючи монети у воду, щоб знову повернутися до улюблених місць. У стародавній Русі приносили офіри криницям та болотам,

вважаючи їх святими. У криниці теж кидали гроші, інколи скла-дали біля них хустки або свічки як жертви. До води зверталися, наче до живої істоти: «Водо-водичко святенька», «Водице-кри-нице, рідна моя сестрице». Щоб викликати вологу з небес, воді жертвували найсвятіше — хліб.

За неодмінний атрибут лікувальної та господарської магії українців вважали освячену йорданську воду, якою кропили обійстя, худобу, щоб відігнати нечисту силу. Особливо цінува-лася так звана непочата вода, яку треба було набирати з трьох чи семи криниць до схід сонця. Чудодійну силу приписували наговореній, нашептаній воді, над якою проказав примовку знахар. Культ води відбивався й у звичаях кидати гроші до кри-ниці, до річки як викуп за душу потопельника тощо.

Один із давніх і основних культів наших предків — культ землі. Земля в дохристиянських віруваннях не асоціювалася з богинею, але її поважали як праведну, святу, а легенди, міфи проповідували етичні норми ставлення до землі. Святим вва-жали і все те, що земля родить. Старожитня приповідка каже так: «Держімося землі, бо вона держить нас».

Вважалося, що всередині землі, як у людському тілі, є жи-ли, якими нагору йде вода. Знали, що нема нічого тяжчого для землі, як зневажливе ставлення. Землю не можна було паплю-жити ні словом, ані дією (землю заборонялося бити), адже вона може покарати грішника, а після смерті — не прийняти. Матір-землю боронили до останнього подиху. Воїн після по-вернення з далеких країв сховався на високий пагорб, кланявся сторонам світу, читав молитву й уклякав, цілуючи землю. З по-бажаннями добра, достатку говорили так: «Будь багатий, як земля». Про погану людину казали: «Не годен того, щоб його земля на собі носила». Навіть небіжчиків ховали у землю

тільки після того, як обмили мертве тіло й убрали його в чистий святковий одяг.

Простір, заповнений повітрям, вважався більшим, аніж земля. Вірили, що повітря завжди наповнене духами, серед яких є злі й добрі. Декотрі з них можуть стримувати дощ або спричиняти безлад. Тому приносили жертви богиням повітря. Богові вітру — Стрибогу — поклонялись, адже вітер завжди впливав на життя людини. У «Слові о полку Ігоревім» 1187 року Ярославна звертається до вітру як до живої істоти.

Наші предки 15 липня відзначали Свято вітру. За давніми віруваннями, вітри — це істоти, які дмуть із чотирьох боків світу. Звідси прислів'я: «Йди собі на чотири вітри». Вітер в уявленні наших предків символізував дух, живе дихання Всесвіту.

Культ грози, пов'язаний з давнім слов'янським культом бога грози Перуна, зберігся в народній свідомості в пізнішому християнському трактуванні боротьби пророка Іллі з нечистим. Народна уява наділяла громові стріли магічними властивостями, їх вважали за помічні в лікуванні різних недуг. Подекуди вірили, що під час грому Ілля-пророк возить по небу калачі, тобто дає землі плодючу силу. Збереглися різноманітні повір'я, пов'язані з громовими святами, які християнство приурочило до Іллі.

Наші предки уявляли собі блискавку як небесний вогонь, тобто священну стихію. Вони вважали, що пожежу від блискавки не можна гасити, бо це кара за чийсь гріх. Щоб пожежі не сталося, запалювали свічку-громовицю, посвячену на Стрітєння в церкві. Вогонь, запалений у дереві блискавицею, найчастіше використовували проти ворогів.

Магія місць (води, лісу, поля, будинку) та їхніх духів

За світобаченням праукраїнців, воду вважали однією з основних стихій світобудови; про це свідчив і культ води, про який вже сказано. Воду населяли духи, ставлення котрих до людини було співвідносним із символікою води в уявленні наших предків: з одного боку, вода була здатна очистити, з другого — являла собою небезпеку, бо поставала межею між «цим» і «тим світом», шляхом до потойбіччя.

Володарем-захисником великої водойми називали **водяника**: чим більшою була вода, тим старішим і мудрішим вважали її господаря. У давнину вірили, що коли водойма дуже велика, то помічниками водяника ставали чоловіки-потопельники. Обов'язок водяника — опікуватися рибами, тваринами, рослинністю й духами, що мешкають у водоймі, він же втихомирював водну стихію, відповідав за повені та паводки.

Згідно з переказами, водяник міг обертатися на людину, але й тоді його було легко впізнати: хоч і був схожий на звичайного чоловіка, з лівої холоші в нього постійно крапала вода, тому місце, де він щойно стояв, ставало мокрим.

Наші предки знали, що водяника слід поважати, шанувати та всіляко піддобрювати, адже він сердиться, коли людина без дозволу заходить у його володіння, та завдає всілякої шкоди рибалкам і хліборобам. Тому щоразу, перебуваючи біля води, слід було принести водяникові хоч маленький гостинець: жменьку тютюну, скибку хліба, трішки вина або пива. Усе це

І. Я. Білібін. Водяник

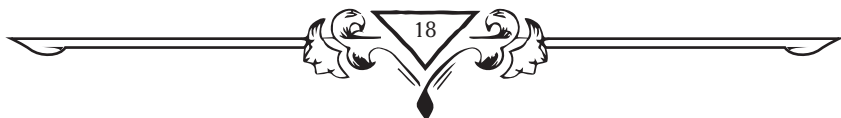

треба було вкинути у воду, сказавши: «Прийми, водяне, мою жертву».

Готувалися давні українці й до 2 квітня, дня пробудження водяника після зимового сну: щоб задобрити водяного господаря на цілий рік, за гроші громади купували, не торгуючись, коня, протягом трьох днів його відгодовували, а потім, оздобивши червоними стрічками та квітами, топили його опівночі посеред річки. Кажуть, що рибалки мали укласти з водяником угоду, щоб потім їхнє рибальство було вдалим. Для цього вони жертвували чорного півня чи цапа такого самого кольору. Піддобрювалися до водяника й пасічники, щоб уберегти вулики від повені: вони жертвували, кидаючи в річку, свіжий мед і вошину. Мірошники мали особливо догоджати водяникові, щоб не зіпсував колеса млина, не зруйнував загати, не замулив води, тож раз на рік вони офірували водяному господареві чорну свиню або чорного цапа.

Дочками водяника вважали **русалок**, які мали слухатися його в усьому. Ними ставали потопельниці, причому навіть ті, що були за життя старими та немічними, перетворювалися на молодих красунь. Русалки, як гадали наші предки, сприяли родючості нив, оберігали поля від повені й посухи, насилали благодатні дощі. Однак могли й пустувати, залоскочуючи людину до смерті та роблячи бешкети рибалкам, закрутивши сіті чи перевернувши човна. Тривалий час розчісуючи своє волосся, розлючена чимось русалка може затопити все село тією водою, що з нього стече.

Розважаючись, русалки заманювали людей, а відтак могли залоскотати до смерті. Щоб русалка не займала, наші предки вдавалися до оберегів: дівчата чіпляли до натільного хрестика чи намиста пучечки полину та любистку, хлопці до кишень

клали часник. Русалок задобрювали на Навському тижні: господині спеціальним чином випікали хліб і фарбували крашанки, потім ділили їх на маленькі шматочки й удосвіта несли в поле та до річки, примовляючи: «Русалоньки-нявоньки, красні дівоньки! Дівчат-хлопців не займайте, жита не збивайте; по межах-суловках-потічках бігайте-грайте, ниву хороніть — просимо вас, схиляємось із хлібом, крашанками та квітами!» У деяких місцинах на Навський Великдень до сходу сонця під хатою, на дереві чи на тину, розвішували білі сорочки без вишивки та звичайне чисте полотно (особливо в хатах, де протягом року до того був небіжчик), пропонуючи духам скористатися ними як одягом для душі, тобто здатністю здобути нове життя. Коли якась сорочка зникала, з того дуже раділи.

Зловорожим до людини був дух-господар болота й усього, що є на ньому, — **болотяник**. Він розважається, морочить людей, аж їм на болоті вчувався незрозумілий сміх, зітхання, булькотіння, голосне прицмокування, голоси тварин чи птахів тощо, а потім топить.

У стародавні часи наші пращури задобрювали болотяника на Благовіщення чи на Зелені свята: гурт людей, запаливши вогні, йшов на болото після заходу сонця з гіллям-кличанням, полином, татарським зіллям, квітами, благовіщенською водою, тричі його обходив, кропив освяченою водою й лишав болотяному господареві пожертви — кутю, молоко та крашанки. За ритуальну жертву вважали й поховання самогубців коло болота.

Життя давніх українців було щільно пов'язане з лісом. Усі знають про те, що володарем лісу та його оборонцем є **лісовик**. Наші предки вірили, що цей дух народжувався, коли ліс сягав певного обширу, накопичував достатньо внутрішньої

*Існує версія, згідно з якою лісовик — це «пастух від звіра».
Мається на увазі, що він охороняє лісових звірів від хижаків, мисливців тощо*

енергії. Чим сильнішим та здоровішим був ліс, тим могутнішим ставав лісовик.

Лісовика до сьогодні вважають справедливим захисником лісу. За віруванням наших пращурів, якщо ви прийшли до лісу на прогулянку чи позбирати ягоди, гриби та трави, насамперед маєте попросити дозволу увійти. Буде ліпше, якщо не забудете взяти із собою гостинець для лісовика — шматок хліба — та покласти його під дерево чи на пеньок. Якщо раптом заблукали, можна попросити допомоги в лісовика: якщо ви не капостили в лісі, то він неодмінно виведе вас на шлях додому.

Щоб не розгнівити лісовика, наші предки дотримували неписаних законів поведінки в лісі: дерева рубали тільки взимку і лише ті, що були пошкоджені буревієм, старі чи хворі, не полювали в пору розмноження тварин, не вбивали заради розваги, а в день народження лісовика (4 вересня) намагалися принести до лісу подаруночок для його володаря, щоб потім у лісі щастило протягом усього року. Існували й дні, коли до лісу ходити було заборонено. 27 вересня, церковне свято Здвиження, й до нині править за день, коли ліс сповнюють гадюки: перед тим, як заснути до весни, змії вигріваються на осонні, кубляться на пеньках. 17 жовтня, на Єрофія-мученика, в зимову сплячку впадав сам господар лісу й більшість лісових духів, а перед тим улаштовували вони собі гучні проводи, через які ліс шумить, регоче, гуде...

В українських Карпатах лісовий дух має інше ім'я, там його звуть **чугайстром**. Попри те, що уявляють його досить великою та звіроподібною істотою, перед людьми він з'являється найчастіше танцівливим вихорцем. Та вихорець цей так шпарко танцює, що може вивертати дерева з корінням, а впале листя здійсмати хмарою в повітря.

Щоб не потурбувати чугайстра, у карпатському лісі не заведено галасувати. Вівчарі й лісоруби виказують свою повагу лісовому чоловікові, лишаячи йому їжу в колибах (житло чабанів та лісорубів), стежачи за якістю зрізу на пнях, щоб той не поранився, перестрибуючи з одного на інший під час своїх мандрів лісом. Карпатці вірять, що коли в лісі лад, то чугайстер приходиться до людей і роздає таланти новонародженим малютам, тому-то й трапляється багато умільців серед гуцулів. Старі люди там стверджують, що лісовий чоловік узагалі є добрим учителем і допомагає тим майстрам, яким важко виконати їхню роботу.

Ледь не єдиними жіночими духами лісу у віруваннях українців були **лісові мавки** (мавки жили також і в полях). Їх уявляли тонкостанними, стрункими красунями з довгим волоссям і звабливими очима. Голову лісової мавки прикрашає вінок з листя дерева, у якому вона живе: верби, липи, клена тощо. Мавка завжди вбрана в довгу сукню, тому її можна сплутати зі звичайною дівчиною. Але вона не жива.

Чільною справою лісових мавок, як вірили наші предки, було дбати про ліс, отож до них намагались усіляко піддобритися, щоб не чинили лиха, та дякували їм за турботу. З особливою повагою наші предки ставилися до свята мавок — Навського Великодня. Це свято з давнім корінням у різних регіонах України припадало на різні дні. У більшості регіонів — на перший четвер після Великодня. На Лівобережній Україні, Київщині та Поділлі — на Чистий четвер Страсного тижня або ж на перший четвер після Великодня. «Навій день» подекуди відзначали у вівторок на Хоминому тижні, тобто в перший вівторок після Великодня. На Херсонщині святкували Навський Великдень у Жилавий понеділок, на самому початку Великого посту.

І. Я. Білібін. Русалка в традиційному слов'янському уявленні

На Харківщині четвер Великоднього тижня називали Мавським Великоднем. Наші предки вірили, що в ці особливі дні мавки можуть ходити поміж людей і вживати людську їжу.

Однак мавки мали й небезпечні властивості. Вони, згідно з уявленнями наших предків, являли собою неупокоєні душі дівчат, що вкоротили собі віку через нещасливе кохання й відмовилися переходити до світу мертвих через тугу за коханим. Після смерті дівчина не пам'ятає ні його, ні того, що з нею сталося, але відчуває тугу за справжнім коханням і намагається спокусити чоловіків, заводячи їх у хащі та гублячи там. Народні перекази твердили, що нема оберегів проти мавки, але радили тим чоловікам, які мандруватимуть лісом, завжди мати із собою гребінець — тільки ним можна відкупитися від лісової мавки.

Загрожували мавки й дівчатам: вони могли намовити пристати до них, перетворитися на одну з таких істот. Отже, дівчатам, що опинилися в лісі, радили мати при собі часник, гілочки полину чи любистку.

Залежно від того, де живе мавка та як вона проявляє себе, люди говорили про різних лісових мавок: одні були доброзичливіші до людей, інші — мали на меті тільки згубити їх. Однією з лісових мавок була така, що мешкає у вербі, у народі її звали Вербицею. Їй бездітні подружжя приносили пожертви з благаннями, щоб обдарувала їх нащадками (очевидно, це пов'язано з тим, як росте верба, приживаючись звичайною гілочкою в будь-якому ґрунті). А от мавка, що з'являється під час грози, Грозовиця, манить і кличе до себе, обіцяючи прихисток від громивиці, але щойно її торкнешся — вмить спопелить своїм вогнем.

Неоднозначними духами лісу можна назвати **потерчат**, якими наші предки вважали душі дітей, що померли своєю смертю

або з вини дорослих іще до того, як їм було дане ім'я (після затвердження християнства — до хрещення). Давні українці здійснювали обряд ім'янаречення не раніше, ніж на дев'ятий, але не пізніше, ніж на сороковий день від народження немовляти. Коли дитина досягала 12 років, обряд проводили знову, даючи їй іще одне ім'я, відоме потім тільки власникові та тому, хто проводив обряд. Від цього дня маленьку людину вже не вважали за дитя, вона переходила до світу дорослих. Тому, згідно з давніми віруваннями, до потерчат належали душі як ненароджених дітей, що померли до народження з різних причин, так і тих, які загинули з вини або через недбалство дорослих, не досягши 12 років.

За переказами душі потерчат сім років літають і просять: «Хреста!» Їхні голоси подібні до жаб'ячого кумкання. Хто почує голос потерчати, кажуть повір'я, мусить пожаліти нещасну душу: кинути хустину, рушник або шматок полотна — як крижмо для хрещення — і промовити: «Іван та Марія! Хрещу тебе в ім'я Отця, Сина і Святого Духа. Амінь». Після цього слід дати ім'я дитині, і тоді померле немовля стає янголом. Хрестячи потерча, його тим самим відбирають у нечистого. Тож вважалося, що тому, хто кидає крижмо потерчати, слід стерегтися, щоб чорт не заподіяв йому якого лиха. Звичай давати потерчатам імена є значно давнішим за християнський обряд хрещення. Так, відповідно до міфології, створення світу, астральних світил, неба й землі, істот і всіх речей відбулося через їх називання. Дати ім'я означає дати життя. У випадку з потерчатами — дати життя вічне, долучити їх до сонму янголів.

За переказами, живуть потерчата переважно по озерах і болотах. Ходять у темряві з каганчиками, що блимають, то

спалахуючи, то гаснучи. Таким чином потерчата заманюють людей у болото.

Земля для українців зажди була годувальницею, тому й уявлення про неї цілком відповідало аграрному духові наших предків. Духами землі в їхній уяві були польовик, луговик, степовик, польові й лугові мавки та інші — здебільшого прихильні до людини, але такі, що вимагають уваги й пошани. Не терпіли ці духи тільки ледацюг, пияків, нездар, недбайливих і захланних господарів.

Польовика вважали за сина землі, володаря та охоронця полів. Він народжувався на нивах навесні разом з першими паростками жита-пшениці, ріс із ними, дозрівав і засинав восени, зимуючи в першому (чи останньому) снопі.

Щоб задобрити польовика, йому жертвували цілого гарненько вгодованого бика, іноді додавши до нього ще й сирі яйця та старого безголосого півня. З часом офіра для духа полів стала безкровною: з метою вдовольнити польовика почали використовувати звичайний весільний коровай. На зажинки, після того як урочисто нажато перші снопи, господарі влаштовували просто на лану частування для всієї родини й польових духів, запрошуючи їх до трапези та дякуючи за те, що подбали про врожай. Сніп для зимування польовика мав бути найколючішим, найгарнішим, а називали його Сніп-Рай, або Дідух. Саме його на Різдво ставили на покуті, а навесні виносили на ниву, розкидаючи й тим самим вивільняючи дух польовика.

Сином польовика, за віруваннями стародавніх українців, був **луговик**, господар лугів. Де промчить цей дух — трава починає особливо буяти, а також оберігав він луги від вітрів і zalивних дощів, виполював бур'ян та «несмачну» для сіна траву. Луговик допомагав косарям заготовляти сіно, пастухам відганяти худобу

від лугів, призначених на сінокіс. За допомогу мудрі господарі лишали луговикові гостинці — хліб, сало, яйця.

За переконанням наших предків, луговик недолюблював і навіть міг спробувати задушити ледацюг та лежнів, урятувати тоді міг тільки посвячений у церкві хрестик.

У давнину люди казали: «Степовому царю не склонишся — і степ тобі темним лісом стане». Таким царем вважали **степовика**. Ставилися до нього шанобливо, а вирушаючи в степ, завжди мали для нього гостинці — яйця, хліб, сало. Перед дорогою мали здобути батьківське чи материнське благословення, бо інакше степові вихори могли забрати мандрівця собі.

У давнину людська уява населяла духами також оселю. Посередником між домочадцями та їхніми предками був **домовик** (інші назви — похатник, господар, хованець, служка, помічник. Символічною є одна зі старожитніх його назв — Щур — однокореневе слово від «пращур» (звався він іще Цур або Пек). На причетність домовика до культу предків вказує і місце його перебування — під порогом (там, де, за повір'ям, розміщувалися пращури) або під піччю — головною святиною домівки.

Походження хатніх духів у народі пояснювали по-різному. Одні запевняли, що ці надприродні сили постали з крапель води, які чорт струшував з пальця позад себе. Інші розповідали, ніби на домовиків через сім років перетворюються діти, таємно зжиті зі світу матерями. Є повір'я про народження домовичка з першого яйця чорної курки або з яйця, знесеного семирічним півнем. Якщо людина протягом сімох (за іншим варіантом — дев'ятьох) днів триматиме таке яйце під пахвою, сидячи на печі, не молитиметься, не митиметься й не голитиметься весь цей час, на світ з'явиться домовик. Згідно

І. Я. Білібін. Домовик

з повір'ями, такий дух носитиме людині золото і срібло, але по смерті людини візьме її душу.

Іноді домовика вважали за істоту невизначеного роду (воно), а проте найчастіше його змальовували як невеличкого порослого волоссям дідка. За добрих взаємин з ним він забезпечував добробут родини, пильнував уночі худобу. Коли переїжджали до нової оселі, домовика запрошували із собою, споряджаючи для нього хлібну лопату або помело; коли в дім уперше приходила молода, вона мусила принести чорного півня — своєрідну жертву для хатнього бога.

Проте домовик годен завдавати неабияких прикрощів тому, хто його розсердить. Не задоволений господарями, він у різний спосіб намагався вижити їх із насидженого місця, шкодячи по-всякому: бив або переставляв посуд, лякав мешканців хати — вночі ходив або позіхав, душив чи щипав їх, залишаючи на тілі синці, псував худобу, не давав розвиватися рослинам тощо. Щоб задовольнити домовика, йому лишали гостинці (молоко та ласощі, бо солі домашній дух не терпить).

Пічник, як і домовик, був, за переконанням наших предків, охоронцем домашнього вогнища. Для наших предків-язичників піч являла собою щось на взір домашнього вівтаря, місце священне, пов'язане з обожненням вогню. Саме в печі мали мешкати духи-охоронці господи. Щойно християнство поширилось, уявлення про піч зазнали деяких змін: її шанували так само, як і вогонь, що виступав одним із символів християнського Бога. Крім того, у печі випікали «святий хліб» — джерело життєздатності людини. Спілкування через посередництво печі зі світом предків набуло негативного значення, а самих духів предків почали сприймати не як добрих охоронців, а як ворожих людям істот. Тому, за повір'ями,

Ритуальні лікувальні тексти й дії

Народна медицина щільно пов'язана з народною магією, тому не можна говорити про одне, не згадавши інше. Магічна медицина українців має три напрями: перший являє собою лікування за допомогою магічних замовлянь, дій і предметів; другий є лікуванням за допомогою чарівного зілля; третій напрям поєднує перші два. Магічна медицина породила знахарство — очевидно, одну з найдавніших професій. Основною діяльністю знахаря було лікування магічних хвороб: уроків, дання, підвію, ляку тощо.

Однією з найпоширеніших хвороб, які побутували в Україні, були вроки. За народним переконанням, наслати вроки, зурочити могли особи, що народилися з «лихим оком» або яких мати в дитинстві двічі відлучала від грудей. Можливість зурочення приписували й людям, які своїм способом життя, специфічною поведінкою, зовнішнім виглядом (антропологічним відхиленням) різнилися від решти. Окрім того, за сталим народним переконанням, зурочити може будь-хто, якщо скаже чи подумає щось у «лиху годину».

Щоб захиститися від зурочення, використовували різноманітні обереги: носили із собою свячену сіль, пришпилювали в непомітному місці шпильку, тримали дулю в кишені. Лікування від зурочення розпочиналося з того, що знахар шептав замовляння на воду, а потім тією водою напував хворого. Окрім цього, виконували й інші дії. Зокрема, зуроченому тричі «вити-рали» обличчя пеленою нижньої сорочки або ж брали неповну

склянку холодної води, кидали туди три крихти свіжого хліба і три жаринки з вугілля. У цю воду знахар умочав пальці правої руки і тричі «витирав» обличчя хворого. Проти вроків використовували й різні замовляння, наприклад: «Помагаєш, вода явленна, очищаєш, вода явленна, луки, береги і середину. Очищай ти, вода явленна, від пристріту придуманого, і стріченого, і водяного, і вітряного, і жіноцького, і мужицького, і дівоцького, і парубоцького; йдіть ви, вроки, на сороки, на луки, на очерета, на болота, на море». Після цього недужому дають напитися святої води.

Силу-силенну методів та способів лікування пов'язано з ляком — хворобою, котра виникає внаслідок того, що людина когось або чогось злякається. Ляк, за народним переконанням, треба було обов'язково «викачувати» й «не задавнювати», бо з такого ляку могла виникнути епілепсія. Викачували переляк найчастіше за допомогою яйця чи хлібного м'якуша. Часом його «виговорювали» на воду, виливали на віск.

Викачування яйцем відбувалося в такий спосіб. Перед самим лікуванням треба було виконати обов'язковий магичний ритуал очищення душі: прочитати «Отче наш» і «Богородице Діво...» тричі по три рази кожну молитву, як і саме замовляння, щоб у результаті таких читань виявилось 27. Потім брали кружку та ніж, ножем хрестили кружку, кажучи: «Кринице Тетяно, водо Уляно, очищаєш креміль і каміль, очистиь раба Божого (ім'я). Викачую слабість, від пристріту (ім'я). Боже, щастям, здоров'ям його наділи. Дай, Господи, щастя й здоров'я на три рази». Потім брали куряче яйце, до хворого підходили хрестячись із такими словами: «Йшла Пресвята Діва до білого тіла переляк качать». Яйцем від голови до ніг качали зі словами:

«Я приступив качать, переляк вимовлять, вимовляю, Божим духом надихаю, і подую, і покачаю, всіх святих на поміч запрошаю. Марія Мати Божа, Ісус Христос, поблагословіте й допоможіте вимовлять і на поміч стать. Чи це пристрїт жіночий, чи парубочий, чи страх, чи жах, чи вітром навіяло, чи сонцем напекло. Іди собі на болота, очерета, там тобі бувати, там тобі гуляти, каміння кидати, пісок пересипати, (ім'я) не займати, червоної кровоньки не пити, жовтих костів не ламати, йди собі на очерета, на болота, там тобі водою перемивати, рожденного, хрещеного раба Божого (ім'я) не займати.

Марія, Мати Божа, Ісус Христос, Господи, допоможіть у помочі стати, святою рукою захищати і спасати. Дай, Господи, здоров'ячка. Святий понеділок, святий вівторок, свята середа, святий четвер, свята п'ятниця, свята субота і неділя. З неділі — місяць, з місяця — рік, з роком щоб на все життя Господь дав здоров'я».

Після цього слід було оперезати собі груди, приказуючи: «Я перепоясуюсь, щастям, здоров'ям наділяю, Господа Бога, всіх святих на поміч запрошаю, дай, Боже, сили». Потім ножем треба було хрестити тіло хворого зі словами: «Я тебе посічу і порубаю, я над тобою силу маю і (ім'я) обороняю. Господи, допоможи». Після цього ножем розбивали яйце, що ним викачували переляк, і виливали в кружку, до половини заповнену водою. Тим-таки ножем далі треба було хрестити хворого, приказуючи: «Йшла Пресвята Діва до білого тіла із золотим хрестом, з гострим ножем, хрест в руках, хрест в головах, ангели на боках. Ангели, храніте цю душу з вечора до світу навіки». Знову слід було перехреститись ножем, злизнути з нього і тричі сплюнути, сказавши при цьому: «Скачись-полічись».

Дуже страшною хворобою є епілепсія. Як вже зазначено, однією з причин цієї недуги, за народними уявленнями, міг бути «задавлений ляк». Під час нападу людину радили накрити шматиною, хусткою, взагалі будь-якою тканиною чорного кольору, під голову клали землю та пір'я з чорного півня. Під час епілепсії радили пити відвари з білої водяної лілії, з листя черемхи, з коріння чорнобилю. Причому коріння чорнобилю радили копати лише дерев'яною лопатою й пити тільки дерев'яною ложкою. Сушили й терли в їжу місце (плаценту) з чорної свині.

Однією з найстрашніших хвороб вважали дання. Його зазвичай «дають», «упирають на горілку» під час гулянки люди, що володіють знаннями з чорної магії. Щоб захиститися від дання, необхідно було підкласти мізинець під чарку, з якої п'єш. Якщо вона трісне — хтось мав намір дати дання. До речі, окрім хвороби, під данням часто розуміли також намовлене зі шкідливою метою зілля або речі, які підкидають комусь, щоб заподіяти лихо. Дання переважно діагностували й лікували так само, як і вроки, — вишіптували на воду. Вишептати міг як знахар, так і людина, котра дала дання.

Народ приписував появу деяких хвороб вітрові, а особливо вихорові — раптовому поривові вітру, який знімався зненацька від землі й закручувався спіраллю. За народними повір'ями, у такому вихорі перебуває нечистий, а ще казали, що це злий дух женеться або чарівники пускають недуги за вітром. Вважалося, коли хто потрапить у цей вихор, той довго й тяжко хворітиме, інколи аж до смерті. Щойно виникав вихор, слід було хреститись і падати на землю. А ще намагалися про всяк випадок носити із собою обереги, зокрема ніж або інший гострий предмет, який треба було кинути в саму круговерть.

Знахарі часто лікували хвороби, виникнення яких мало раціональне пояснення, проте лікували їх ірраціональними методами. До таких недуг належить «рожа», «волос», «зуби», «удар», «золотник».

«Рожу» розпізнавали за зовнішніми ознаками. Це здебільшого почервоніння шкіри, свербіж, інколи з'являлися пухирі. «Рожу» спалювали таким чином: знахарка брала три чи дев'ять лляних пасом (бажано освячених) та клапоть червоної тканини. Тканину клала на хворе місце, цілителька брала одне пасмо льону, підпалювала й шептала замовляння. Процес повторювався відповідно три чи дев'ять разів.

Причиною виникнення «волосу» могли слугувати нариви на пальцях рук або ніг. Назва цієї хвороби походить з вірування у те, що в людський організм проникнув водяний ниткуватий черв'як, який нібито утворився з кінської волосини. Обов'язковими атрибутами під час лікування «волосу» мали бути дев'ять пшеничних колосків і мисочка з теплою водою. Колоски зв'язували, прикладали до хворого місця, поливали гарячою водою.

Лікування зубного болю в українців традиційно пов'язується з фазою місяця, причому головну роль у лікуванні відводять молодика. Пов'язано це з тим, що дію місяця вважали сприятливою в період його зростання. Щоправда, інколи вважали, що дужче лікуванню сприяє старий місяць. Тут головну роль відіграла аналогія, бо старий сходить, а молодий ще розвивається. Відповідно біль має зійти, як і щербатий місяць. Зазвичай зубний біль замовляли таким чином: «Місяцю-місяцевич, срібні ріжки, золоті ніжки. Зійди, місяцю, вгамуй зубний біль, віднеси біль лихий під небеса, моя скорбота не мала, не тяжка, а твоя сила могутня. Мені суму не перетерпіти. Ось зуб, ось два, ось три, ось чотири — все твоє, бери. Візьми мою лиху хворобу,

а мені дай здоров'я міцне, як сталь, а біль віднеси із собою за хмари далеко. Амінь».

Такими само давніми, як лікування зубного болю, вважають і замовляння проти гризоти. У них звертаються до Гризя, який у народній міфології асоціюється не лише з болем у суглобах, а й зі станом невдоволення, депресії, страху, переживання, непевності в собі тощо. Якщо Гризь заволодіє людиною, це неминуче призведе до тяжких хвороб. Гризь, або Гризачка, — одна з тринадцяти доньок Мари, богині смерті в слов'янській міфології, подібна до хробака потвора з хижими іклами.

Проти болю в суглобах чи ногах та проти душевної гризоти кликали хлопчика або дівчинку — познахірочку, тобто народженого першим або останнім серед дітей, давали йому кусати ногу, руку чи груди, промовляючи: «Гризь-Гризище, вовк тебе знище, щоб як напав, так і пропав, тобі, сучок, не розвиватись, а тобі, Гризь, в (душу, серце, руки, спину, ноги) не вселятись».

«Удар», «звих» — це хвороба, яка, з одного боку, має цілком раціональне пояснення: падіння й необережне ступання призводить до пошкодження тканини організму, порушення м'язових волокон. Проте, за народним переконанням, ця недуга являє собою демонічну істоту. Коли людина впала, то це значить, що з нею нечистий бавиться, до того ж удар ніколи сам не мине. Удар здебільшого замовляли. Примовляючи, водили рукою чи свяченим ножом по хворому місцю.

Особливо ретельно ставилися до лікування «підірваного живота», який міг спричинити низку інших хвороб, зокрема шлунка, хребта, серця, легенів, а інколи й бездітність у жінок. Підірваний живіт зазвичай «ставили» у такий спосіб: народний лікар, знайшовши, де «враз» б'ється, помаленьку тиснув на нього рукою, підводячи до пупа та примовляючи молитву. «Стави-

ли живіт» ще й таким робом: хворому на пуп клали шматочок хліба чи зрізану картоплину, у які встромлювали дев'ять сірників, запалювали їх і накривали горщиком. А ще ставили на живіт череп'яний горщик з гарячою водою, кидали туди дев'ять маленьких камінців. «Ставили живіт» і на «сокиру»: сокиру розташовували лезом до підлоги, а на обух налягали. Всі ці засоби були спрямовані на те, щоб притягнути «враз» до пупа. Після «встановлення» рекомендували кілька днів нічого важкого не підіймати, утриматися від фізичних навантажень.

Під час замовляння крові особливих обрядодій не застосовували. Зазвичай воно зводилося до того, що знахарка свяченим ножем хрестила ушкоджене місце й замовляла його: «Текло три ріки під калиновий міст: перша водяна, друга молочна, третя кривава. Я водяну ізоп'ю, молочну споживу, а криваву іспиню, із сірого коня кров ізгоню», або «Ішли ліки черев три ріки, і лозу рубали, і рожу саджали — і рожа не прийнялась, і кров уйнялась».

Плач хлопчика замовляли такими словами: «Дубе, дубе ти чорний. У тебе, дубе, білая береза, у тебе дубочки-синочки, а у березочки дочки. Тобі, дуб і береза, шуміть та рости, а рожденному та хрещеному рабу Божому (ім'я) спать та рости».

У цих замовляннях особливо відчутно основний принцип народної магії — за допомогою словесних формул зробити уявне реальним, а бажане — дійсним, передати хворому властивості дерева, яке асоціювалося з міццю та здоров'ям, або ж припинити дії через створення уявної картини смерті рослини (рожа не прийнялась — кров уйнялась).

У народній магичній медицині вдавалися й до різних напоїв. Одним із таких був напій безсмертя. Для його виготовлення слід було взяти по одній ложці листя кропиви, валер'яни, волоського

горіха, буквиці лікарської, листя та цвіту конвалії; по півложки листя і цвіту материнки, цвіту алтеї, листя звіробою та споришу; по три чверті ложки листя барвінку, цвіту ромашки, буркуну, мати-й-мачухи, липи; третину ложки кінської м'яти, а також шосту частину ложки золототисячника і 10—15 плодів шипшини. Рослини мали бути зібрані у свій «сильний час» і висушені в затінку. Перед приготуванням напою їх слід розтерти в порошок, просіяти крізь дрібне решето, потім залити чотирма склянками окропу (вода має бути джерельною), настоювати півгодини, процідити. Напій радили приймати протягом дня, розділивши на 7 частин, за півгодини до і через годину після вживання їжі, останню частину слід випити перед сном.

Деякі хвороби в народі лікували в способи, котрі не мають нічого спільного з раціональною медичною практикою і побудовані виключно на забобонах, побутовій магії. Так, наприклад, курячу сліпоту лікували розчиненою у воді золою від спаленої на свічці нитки. Переляк дитини від птаха чи тварини — обкурюванням шерстю чи пір'ям тієї істоти, яка завдала переляку. Лихоманку виліковували таким чином: з волоського горіха виїмали ядро, потім великого павука саджали у шкаралупу, скріплювали обидві половинки воском, зв'язували навхрест ниткою та вішали на шию хворому. Страх від грому та грози лікували хлібом із цвіллю, що його треба було їсти під час грози, та ін.

Українська народна магична медицина ввібрала в себе лікувальні прийоми і способи навіювання, оскільки ритуал приготування зілля, словесні формули-заклинання, сама навколишня обстановка впливали на хворого як гіпноз. Однак і до сьогодні народні цілителі, знахарі вдаються до методів, що ними послуговувалися їхні попередники впродовж багатьох століть, оскільки вважають їх дієвими.

Джерела

- Аграрна магія та пов'язані з нею народні вірування // <http://meteosecrets.com/agrarna-magiya-ta-pov-yazani-i-neyu-narodni-viruvannya.html>
- Болтарович З. Народна медицина українців. — К., 1990.
- Воропай О. Звичаї нашого народу. — У 2-х т. — Т. 2. — К., 1991.
- Дмитренко А. Збирання трав і архаїчні елементи світогляду поліщуків // Етнічна історія народів Європи. — Вип. 11. — 2001. — С. 14—18.
- Іваннікова Л. Обряди викликання дощу // <http://slovoprosvity.org/2008/07/03/850-old/> Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу // <https://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=1214>
- Історія України: підручник для студентів неісторичних спеціальностей вищих навчальних закладів / Ю. М. Бут, М. І. Бушин, Л. М. Теплюк та ін.; Міністерство освіти і науки України, Черкаський державний технологічний університет. — Черкаси: Український літопис, 2016. — 644 с.
- Козлов М. М. Уявлення давніх слов'ян про потойбічний світ. // Український історичний журнал. — 2000. — № 3. — С. 61—73.
- Корній Дара. Чарівні істоти українського міфу. Духи природи. — Х.: Віват, 2017.
- Костомаров М. Слов'янська міфологія. — К., 1994.
- Культура і побут населення України: Навч. посібник / В. І. Наулко, Л. Ф. Артюх, В. Ф. Горленко та ін. — К.: Либідь, 1993. — 288 с.
- Курочкін О. Весільний звичай «Удавана наречена» і його семантичні інтерпретації // Народна творчість та етнологія. — № 4. — 2012. — С. 46—53.
- Курочкін О. Свята й обряди календарного циклу // Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник / За редакцією А. Пономарьова. — Київ, 1993.
- Лановик М. Б., Лановик З. Б. Українська усна народна творчість: Навч. посіб. — К.: Знання-Прес, 2006. Доступно на: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1006554>.
- Міфи України. За кн. Георгія Булашева «Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях». — К.: Довіра, 2003. — 383 с.
- Народна лялька-мотанка — оберег наших душ // <http://sumno.com/article/narodnalyalka-motanka-oberig-nashyh-dush/>
- Носаль М. А., Носаль І. М. Лікарські рослини та способи їх застосування в народі. — К., 1962.
- Пономарьов А. Сімейні звичаї та обряди // Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник / За редакцією А. Пономарьова. — Київ, 1993.
- Рупняк Л. Магія вишиваних сорочок // <http://ukrainianpeople.us>
- Релігійні вірування та міфологія східнослов'янських племен // Закович М. М. Культурологія: українська та зарубіжна культура: Навч. посібник. — К.: Знання, 2007.
- Сапіга В. К. Українські народні свята та звичаї. К.: Т-во «Знання України». — 1993. — 112 с.
- Сироткін В. Сім'я й сімейна община // Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник / За редакцією А. Пономарьова. — Київ, 1993.
- Скрипник Г., Курочкін О. Народні вірування, демонологія, космогонія // Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник / За ред. А. Пономарьова. — Київ, 1993.
- Традиції ім'янаречення в Україні // Філософія родознавства: Навч. посіб. / Черпакова С. О. — К., 2008. — 460 с.
- Український вінок та його символіка. Історія українського вінка // <https://pustunchik.ua/ua/online-school/history/symvolika-ukrainskogo-vinka>
- <http://about-ukraine.com>
- <http://another-reality.forum2x2.ru>
- <http://ethnography.org.ua>
- <http://magic-plants.ru>
- <http://mamajeva-sloboda.ua>
- <http://spadok.org.ua>
- <http://traditions.in.ua>
- <http://www.magiyatrav.ru>
- <http://www.skarby.org.ua>
- <https://magia.com.ua>
- <https://uk.wikipedia.org>